

Смоляна Н.В. – аспірант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, м. Київ

Особливості професійної орієнтації молоді на робітничі професії в Україні (1960-1991 рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

Професійна орієнтація молоді на робітничі професії в Україні з 60-х рр. ХХ століття мала певні особливості. Слід об'єктивно визнати, що існувало багато позитивного в реалізації заходів з профорієнтаційної роботи. Такий висновок зроблено на основі вивчення багатьох історико-педагогічних джерел. Як відомо, дослідження питань професійної орієнтації актуалізувалося у галузі вітчизняної педагогічної науки й практики з другої половини 60-х рр. ХХ століття. Так, психолого-педагогічні питання професійної орієнтації молоді на робітничі професії було висвітлено в працях П.Р. Атутова, С.Я. Батишева, О.М. Волковського, Г.С. Костюка, Є.М. Павлютенкова, Б.А. Федоришина та ін. Сучасному стану профорієнтаційної роботи в Україні присвячені праці Д.О. Закатнова, О.В. Мельника, Н.А. Побірченко, В.В. Синявського, І.Б. Марченко та ін.

Насамперед зазначимо, що характерною рисою розвитку економіки Союзу Радянських Соціалістичних Республік 60-х рр. стало прискорення темпів технічного прогресу, впровадження комплексної автоматизації та механізації виробничих процесів, зокрема в Україні розпочалося масштабне будівництво висококомеханізованих підприємств, виробничих комплексів. Так, упродовж 1959-1970 рр. було введено в дію понад 427 нових і реконструйовано 893 підприємства та об'єктів. Такі перспективи техніко-економічного розвитку висували нові, якісно високі вимоги до виробничої кваліфікації робітничих кадрів народного господарства. Це й зумовило відкриття нових, перебудову та розвиток наявних професійно-технічних навчальних закладів (далі ПТНЗ), а також збільшення контингенту учнів для підготовки кваліфікованих робітників усіх галузей народного господарства.

Цінним на нашу думку є те, що наприкінці 50-х рр. у СРСР було

захищено перші дисертаційні дослідження з психолого-педагогічних проблем професійної орієнтації (далі ПО) молоді на робітничі професії. Так, на початку 60-х рр. у Науково-дослідному інституті теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук СРСР було організовано групу з професійної орієнтації під керівництвом О.М. Волковського, відкрито лабораторію ПО в Науково-дослідному інституті психології в м. Києві під керівництвом Б.А. Федоришина; створено НДІ трудового навчання і профорієнтації при Академії педагогічних наук СРСР, який очолював А.Є. Голомшток.

Особливого значення для нашого дослідження набуває те, що у 1971 р. було створено Науково-дослідний інститут педагогіки Міністерства народної освіти УРСР, при якому співробітниками відділу професійно-технічної освіти (далі ПТО) проводилися наукові дослідження з деяких питань професійної орієнтації учнів на робітничі професії. При Інституті захищалися дисертації з проблем професійної орієнтації, співробітники брали активну участь у конференціях з психолого-педагогічних проблем розвитку профорієнтаційної роботи (далі ПР). Наприклад, на III Всесоюзних читаннях у роботі секції «Трудове навчання і профорієнтація. Профтехосвіта» (Мінськ, 1973 р.) співробітники та інженерно-педагогічні працівники України висвітлювали в своїх доповідях досвід профорієнтаційної роботи, підготовки до самостійної трудової діяльності учнів ПТУ тощо [6; с. 66-67].

Аналіз архівних джерел показав, що впродовж 60-х рр. XX ст. складностей з комплектуванням ПТНЗ України не виникало, оскільки його здійснення було покладено на базові підприємства за переліком затребуваних професій та спеціальностей, що гарантували учням належні умови професійного навчання, побуту та відпочинку, подальшого працевлаштування, та створення належних умов праці. У нормативно-правових документах досліджуваного періоду наголошувалося на необхідності дотримання підготовки робітників за заявками підприємств [10; арк. 2].

Особливістю цього періоду стала орієнтація до навчання у закладах ПТО дівчат зокрема, в училища механізації сільського господарства, сільські професійно-технічні училища до оволодіння професіями механізаторів [5; с. 62], а у 1969 р. набула чинності Постанова Ради Міністрів СРСР щодо більш широкого залучення жінок до участі в кваліфікованій праці в сільському господарстві. Передбачалося покращити роботу у сільських загальноосвітніх школах з ПО учнів, звернувши особливу увагу на виховання в учнів інтересу до сільського господарства та прагнення оволодіти учнями кваліфікованими сільськогосподарськими професіями [5;с. 78-80]. Зазначимо, що комплектування ПТНЗ здійснювалося з числа демобілізованих з Радянської Армії [5;с. 307], а також вихованців дитячих будинків. Так, у 1959-1960 навчальному році до закладів ПТО України було прийнято 7075 вихованців дитячих будинків [10, арк. 30].

Аналіз архівних джерел показав, що впродовж 60-х рр. проведенню заходів з ПР серед молоді не приділялася значна увага, вона мала риси формального характеру та зводилася до таких заходів [4, арк. 37]:

- розповсюдження обласними управліннями оголошень (за типом «Куди піти навчатися?»), виготовленими типографським способом;
- оголошення «Приїздіть до нас вчитися» у обласних газетах «Вінницька правда», «Південна зоря», «Ленінське плем'я», «Львівська правда» та ін.
- організація «Днів відкритих дверей» для всіх бажаючих вступити до ПТНЗ;
- відкриття «Столів-довідок»;
- виступи перед випускниками 8-річних шкіл з інформацією про правила прийому, навчання, пільги тощо;
- організація концертів художньої самодіяльності, виставок тощо.

Отже, 60-і рр. можна схарактеризувати як період в якому комплектування навчальних закладів виконувалося у повному обсязі, престиж робітничих професій серед молоді був високим. Негативною стороною стало те, що при комплектуванні училищ враховувалися плани народного господарства Української РСР, дійсні потреби базових

підприємств, без урахування прав особистості на вільний вибір професії відповідно до покликання, індивідуальних здібностей тощо; профорієнтаційній роботі відводилася незначна увага.

Недостатня профорієнтованість серед молоді впливала в подальшій професійній діяльності на продуктивність та ставлення до праці, оскільки здебільшого учні, що вступали до ПТНЗ у цей період не мали глибоких знань про особливості професії, якою їм доведеться оволодіти, умови праці, режим роботи тощо. Внаслідок цього, наприкінці 60-х рр. на підприємствах спостерігалися плинність кадрів, негативне ставлення робітників до роботи, що сприяли виникненню браку продукції, зниженню продуктивності праці. Так, за даними НДІ праці, у 1970 р. збитки, спричинені плинністю робітничих кадрів становили по СРСР понад 5 млрд. крб. на рік.

Вищезазначені чинники, подальше розширення кількості ПТНЗ (збільшення, орієнтовно вдвічі, прийому в середні ПТУ) актуалізували з 70-х рр. реалізацію заходів з професійної орієнтації молоді на робітничі професії в Україні. Зокрема, передбачалося встановлення співпраці між закладами профтехосвіти, загальноосвітніми школами, трудовими колективами, батьками, а також активна участь базових підприємств (далі БП) у комплектуванні учнями ПТНЗ [7]. У нормативно-правових документах досліджуваного періоду наголошувалось на важливості підвищення престижу робітничих професій, укріпленню авторитету училищ, висвітлення досвіду роботи педагогічних колективів і суспільних організацій навчальних закладів, висвітлення навчання, праці учнів, випускників училищ [5; с. 315].

Важливого значення в професійній орієнтації молоді на робітничі професії відіграло прийняття Постанови Ради Міністрів СРСР (від 23.08.1974 №662) «Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів», до основних задач яких було віднесено: ознайомлення учнів з трудовими процесами й змістом праці робітників на підприємствах; здійснення ПР учнів з метою підготовки їх до усвідомленого вибору професії. Міжшкільні навчально-виробничі комбінати

трудового навчання і професійної орієнтації учнів являли собою центри роботи з ПО серед учнів загальноосвітніх шкіл, та їх батьків [8].

Однак не дивлячись на спроби реалізації систематичної профорієнтаційної роботи, наприкінці 70-х рр. у ПТНЗ України виникли складності з комплектуванням, що пояснювалися недостатньою ПР в школах, відсутністю тісної співпраці з колгоспами, радгоспами, низькою зацікавленістю керівників господарств у ПО молоді на робітничі професії. Станом на 1.08.1977 р. за планом прийому до ПТНЗ Кіровоградської обл. 8100 учнів, було прийнято – 5706 (або 70, 4%) (Таблиця 1) [12; арк. 132-133].

Таблиця 1

План прийому учнів до професійно-технічних навчальних закладів Кіровоградської обл. станом на 1 серпня 1977-78 навчального року

ПТНЗ	За планом	Фактично	У відсотках
Міські ПТУ	2300	1830	79,5
Середні ПТУ	1380	1009	73,1
Сільські ПТУ	2880	2211	76,7
Середні сільські ПТУ	1120	766	68,3
Технічні училища	2900	1665	57,4

Станом на 1982 р. кількість закладів профтехосвіти збільшилася з 1091 до 1101, (з контингентом учнів – 632, 8 тис. чол.), однак не виконувалися плани набору учнів у всі типи ПТНЗ Ворошиловградської, до середніх ПТУ – Донецької обл., Миколаївської, Сумської обл. більшість обласних управлінь не забезпечили комплектування учнів технічних училищ, будівельних, гірничих і металургійних за основними професіями. Насамперед це пояснювалося значним зменшенням випуску молоді з 8-10-х кл. та недостатньою ПР інженерно-педагогічних працівників закладів ПТО та робітників базових підприємств. Так, із загальної кількості учнів тільки 4,4% було направлено на навчання до ПТНЗ робітниками БП. Однією з причин стала слабка навчально-матеріальна база, оскільки у 1982 р. ще 72 училища України з цієї причини не було реорганізовано у середні [2; арк. 1-2].

У 1984 р. набула чинності Постанова ЦК КПРС «Основні реформи загальноосвітньої та професійної школи», що вплинула на подальший

розвиток професійної орієнтації молоді на робітничі професії в Україні. В умовах базових підприємств створювалися ради з професійної орієнтації, які займалася розв'язанням наступних задач: питань виробничої адаптації, організації профорієнтаційної роботи серед школярів, пропаганди професій затребуваних підприємством, а також надання шефської допомоги школам у виявленні професійних здібностей школярів, визначенні професійної придатності, формуванні в них інтересу до певних видів трудової діяльності, до тих чи інших професій; мотивації до праці.

Результати проведено дослідження уможлиблюють висновок про те, що упродовж 70-80-х рр. в Україні профорієнтаційна робота серед молоді на робітничі професії проводилася інженерно-педагогічними працівниками за наступними формами [15; с. 30]:

- проведення «місячників профорієнтації»;
- поширення професійної інформації щодо правил прийому, пільг та ін. при вступі до ПТНЗ серед вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, їх батьків;
- надання шефської допомоги прикріпленим до училищ школам у трудовій підготовці школярів, формування в них суспільно важливих мотивів до вибору професії;
- організація роботи приймальних комісій, вивчення мотивів вступу учнів до професійно-технічного навчального закладу і вибору робітничої професії;
- проведення «Днів відкритих дверей», тематичні вечори, диспути,
- перегляд фільмів і проведення читацьких конференцій за тематикою ПТО;
- зустрічі з ветеранами праці БП, випускниками училища тощо;
- проведення конкурсів, спортивних змагань, виставок творчості і т.п.;
- зустрічі в Будинках культури БП для обговорення питання «Ким бути?», під час яких демонструвалися кінофільми («Зустріч друзів», «Професія завтрашнього дня», «Ким бути?», рекламних роликів тощо;
- зустрічі з вчителями шкіл, у процесі яких вчителям надавалася інформація про систему ПТО, правила прийому, пільги, інформацію щодо проведення ПР в школах, її ефективні форми тощо; екскурсії до училищ;

- прикрашання училищних автомобілів агітаційною інформацією тощо.

Особливістю 80-х рр. стало те, що між директорами училищ та ректорами вищих навчальних закладів (наприклад, Харківський політехнічний інститут та ін.) існувала певна домовленість, згідно з якою абітурієнти, що не змогли вступити до вищого навчального закладу (далі ВНЗ) мали змогу здобувати вищу освіту на вечірніх факультетах за умови вступу до ПТУ. Таким чином, учні могли поєднувати навчання в закладі профтехосвіти та ВНЗ, а на адміністративному рівні розв'язувалися завдання «Школа-ПТУ-ВНЗ» [15; с. 30].

Аналіз архівних джерел дав змогу зробити висновок про те, що виконанню численних нормативно-правових документів приділялася належна увага не тільки інженерно-педагогічними працівниками, зокрема на державному рівні у 70-80 рр. позитивним досвідом ПР стали наступні заходи [1; арк. 10; 13; арк. 45, 11; арк. 5; 14; арк. 61; 3; арк. 25; 12; арк. 12]:

- здійснення Державним комітетом СРСР (далі ДК) зі справ видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі, ДК СРСР з телебачення та радіомовлення, редакціями газет і журналів, товариством «Знання» УРСР та ін. систематичного *висвітлення досвіду роботи* кращих педагогічних колективів ПТНЗ, базових підприємств, молодих робітників – випускників училищ, передовиків та новаторів виробництва у пресі, з метою поширення професійної інформації (поширеними стали: тематичні сторінки в газетах «Молодь України», «Радянська освіта», «Комсомольське знам'я», «Ленінська правда», «Червоний промінь», «Вінницька правда» та ін.; *трансляція циклів телевізійних передач* «Голосую за професію», радіопередач «Товариш», «Неспокійні серця», молодіжних програм українського радіо про навчання і життя учнів ПТНЗ; присвячення випускників ПТУ в робітничий клас; *конкурси професійної майстерності*, олімпіади з предметів загальноосвітнього циклу, *виставки технічної творчості* учнів професійно-технічних навчальних закладів тощо);

- проведення спільно з радами редакторів обласних комсомольських газет з питань ПР, розроблення і поширення серед республіканських видавництв, молодіжних редакцій радіо- та телебачення планів публікацій кращого досвіду роботи навчальних закладів профтехосвіти;
- Навчально-методичними кабінетами, видавництвами «Вища школа» та ін. розроблялися, видавалися та поширювалися переліки профорієнтаційної літератури, рекомендації з комплектування навчальних закладів ПТО, збірки («Про шахтарські професії», «Шлях у будівельники» та ін.);
- створення та поширення народними студіями кінолюбителів при ДК з ПТО УРСР, а також Київською студією науково-популярних фільмів кінофільми профорієнтаційного характеру «Професія – гордість моя», «За покликанням серця», «Будівельники», «Дорога в робітничий клас», «Я буду місто», «Кузня робітничих кадрів», «Екран новатора» та ін.;
- постійно діючий павільйон професійно-технічної освіти, розташований на Виставці досягнень народного господарства УРСР з виставками експонатів науково-технічної творчості учнів та майстрів виробничого навчання, а також розділу художньої творчості, яка висвітлювала проведення дозвілля учнів у чисельних гуртках тощо;

- пропаганда системи ПТО на державному рівні (доповіді, виступи, публікації діячів державної влади в яких з повагою наголошувалося, що ПТНЗ свого часу закінчили космонавт планети Ю.О. Гагарін, серед випускників ПТНЗ України – відомий конструктор космічних кораблів С.П. Корольов, Герої Соціалістичної Праці О.Л. Дерев'яненко (чорна металургія), І.І. Стрельченко (вугільна промисловість) та ін. видатні науковці, діячі мистецтв, керівники міністерств, підприємств тощо; а також присвоєння імен навчальним закладам ПТО з числа Героїв Соціалістичної Праці тощо.

Разом з тим з 70-х р. почав знижуватися престиж навчання у ПТНЗ. Збільшилися випадки, коли до ПТНЗ вступали учні з негативними характеристиками, низькою успішністю, також поширеною стала практика

директорів середніх загальноосвітніх шкіл формувати з випускних класів кілька «сильних» з чисельності успішних учнів, а «відстаючих» направляти здобувати освіту до ПТНЗ [15; с. 30]. Також головним завданням «гарної школи», вважалася підготовка учнів до вступу у вищий навчальний заклад, а гідність школи вимірювалася кількістю школярів, що вступили до ВНЗ.

Незважаючи на актуальність заходів з ПР серед молоді мала місце їх нереалізованість, що була спричинена соціально-економічними чинниками, що мали місце в державному устрої. У 1988 р. відбулось об'єднання системи народної та професійно-технічної освіти, почався новий етап у розвитку профтехосвіти України, що характеризувався пошуком шляхів реформування, переходом до багаторівневої (ступеневої) системи навчання, адаптацією до вимог ринкової економіки тощо. Так, з 1991 р. ПР мала здійснюватися працівниками Державної служби зайнятості України у наступних формах: надання професійної інформації, професійної консультації, що здійснювалися шляхом ознайомлення того, хто звернувся за допомогою, з потребами ринку праці, перспективами професійного навчання, проведення індивідуальної бесіди, соціологічних, психологічних та ін. методів [9].

На основі узагальнення результатів вивчення статистичних та ін. матеріалів нами зроблено висновок, що кількість ПТНЗ України постійно зростала (станом на 1960 р. кількість ПТНЗ становила 609, а у 1990 р. – 1162). Зростання кількості ПТНЗ зумовило реалізацію науково-практичної системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. Отже, досліджуваний період за змістом діяльності та розвитку профорієнтаційної роботи серед молоді на робітничі професії можна розділити на три періоди:

I період – (1960-1970 р.). До найважливіших ознак цього періоду належать: державне управління процесом підготовки учня до вибору професії, здійснення комплектування ПТНЗ за народногосподарськими планами Української РСР у повному обсязі, проведення ПР у формальній формі, а

також актуалізації науково-дослідної роботи, створення Науково-дослідних інститутів з відділами по роботі з тем профорієнтації та ін.;

II період – (1970-1988 рр.). Актуалізація проведення ПР молоді на робітничі професії, виникнення нових форм і методів ПР; створення нормативно-правового поля, сприятливого для збільшення робочих місць, науково-методичного забезпечення та ін.

III період – (1988-1991 рр.). Період нового етапу в розвитку професійно-технічної освіти України, що характеризувався пошуком шляхів удосконалення ПР серед молоді, розробка комплексних наукових і навчально-методичних праць з цієї проблеми, підвищення ефективності професійної орієнтації й професійного відбору серед молоді, а також недосконалістю відповідної професійної підготовки психологів, вчителів, інженерно-педагогічних працівників до здійснення системи профорієнтаційної роботи.

Литература

1. Інформації в ЦК Компартії України, Раді Міністрів УРСР, Президіям Верховної Ради УРСР про покращення якості підготовки кваліфікованих робітників, удосконалення навчального процесу тощо. 1980 р. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО).– ф. 4609, оп. 1, спр. 1761, 43 арк.
2. Информации в ЦК Компартии Украины, Президиум Верховного Совета УССР, Совет Министров УССР об улучшении качества подготовки квалифицированных рабочих, совершенствовании учебно-производственного процесса и др. вопросам, 1982 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1947, 54 арк.
3. Информации, переписка с ЦК Компартии Украины, Советом Министров УССР, Президиумом Верховного Совета УССР, Госпрофобром СССР об улучшении подготовки рабочих высокой квалификации со средним образованием и др. за 1977 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1489, 26 арк.
4. Информации облуправлений ПТО о выполнении директивного письма начальника Главного управления от 1.05.1963 г. №05-2172 за 1964 г. // ЦДАВО. – ф. 4609, оп. 1, спр. 658, 117 арк.
5. КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса. 1940-

- 1987 г. / Сост. Г.И. Терещенко, И.Ф. Курас, Н.Г. Ничкало и др. – К. : Вища шк., 1988. – 416 с.
6. Ничкало Н.Г. Трансформація професійно-технічної освіти України : монографія / Н.Г. Ничкало. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 200 с.
7. О дальнейшем развитии системы ПТО и повышении ее роли в подготовке квалифицированных рабочих кадров: Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 12.04.1984 N 315. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – <<http://www.kaznachey.com/doc/aJUTS4P2R3K/>>. – Мова рос.
8. Об организации межшкольных учебно-производственных комбинатов трудового обучения и профессиональной ориентации учащихся Постановление Совета Министров СССР от 23.08.1974 №662 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.zonazakona.ru/>>. – Мова рос.
9. Об утверждении примерного положения об организации профессионального обучения высвобождаемых работников и незанятого населения: Постановление Минтруда СССР ОТ 24.06.1991 N 26. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: –<<http://bestpravo.ru/>>. – Мова рос.
10. Приказы с №1-№35 Начальника Главпрофтехобразования по основной деятельности, 1959 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 452. – 80 арк.
11. Сводные статистические отчеты Госкомитета об итогах учебной работы средних, технических, городских, сельских ПТУ, вечерних (сменных) отделений, училищ при ИТУ // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1744, арк. 79.
12. Справки, докладные записки о проверке училищ по подготовке рабочих кадров, о качестве преподавания и знания предметов и др. вопросам за 1977 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1488, 172 арк.
13. Справки, докладные записки, информации, переписка с ЦК Компартии Украины, СМ УССР, Госпрофобром СССР об улучшении качества подготовки квалифицированных рабочих, усовершенствовании учебного процесса и др. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1677, 73 арк.
14. Статотчеты ОУ ПТО об итогах учебной работы средних ПТУ за 1978-79 уч. г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1663. – Т.1., 225 арк.
15. Ушманов Л. Пропаганда рабочих профессий / Л. Ушманов // Профессионально-техническое образование. – 1984. – №2. – С. 30.